

*Prof. Dr. Mehmet Özmen
Armağanı*

Editörler

Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

Adana 2014

Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı
Editörler: Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

© Bu kitapta basılan makalelerin yayın hakları yazarlarına aittir.
Makaleler, yazarlarının izni olmadan basılı veya elektronik olarak çoğaltılamaz, başka dile çevrilemez.

ISBN: 978-975-487-196-8

Kapak Tasarım: Emine Ağırbaş
Baskı: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü

İsteme Adresi: Çukurova Üniversitesi
Basın ve Halkla İlişkiler Bürosu
Balcalı/ADANA
Mail: basin-halk@cu.edu.tr
Tel. : 0 322 338 71 14

Sûdî: 16. Yüzyılda Bir Tercüme Ustasının Türkçe Türetim Gücü

İbrahim Kaya, Sütçü İmam Üniversitesi
Mevlüt Erdem, Hacettepe Üniversitesi

Giriş

Son zamanlarda Türkçenin sözvarlığı üzerinde oldukça fazla çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında Türkçede daha önce tanıklanmayan, tarihsel sözlüklerde yer almayan kelimeler ve bunlarla ilgili çeşitli sorunlar tartışılmıştır (Yılmaz, Demir 2009, 2010, 2013; Yılmaz 2014) ve bu sözvarlığı çalışmalarıyla bir anlamda Tarama Sözlüğü'ne yeni katkılar yapılmaktadır. Sözvarlığı ve Türkçe türetimler açısından bakıldığında onaltıncı asrın tercüme ustası Sûdî'nin Türk dilinde ayrı bir yeri vardır. Usta bir çevirmen olan Sûdî, Hafız'ın eserlerini Türkçeye aktarırken Türkçenin türetim gücünden bilinçli olarak fazlasıyla yararlanır. Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerinde yoğunluğunun sözvarlığı açısından belirgin bir şekilde arttığı bir dönemde belki de sadece Sûdî'nin eserlerinde rastlayabileceğimiz yeni Türkçe türetimler ortaya çıkar. Sûdî'nin Farsça kelimelere bilinçli olarak Türkçe yeni karşılık bulmak istemesi eserlerini Türk dili için daha kıymetli hale getirir ve bunlar özellikle biçimbilgisel ve sözvarlığı açısından değerlendirilmeyi hak eder. Bu çalışmada onaltıncı asrın usta çevirmeni Sûdî'nin *Şerh-i Divan-ı Hafız* isimli eserinde geçen Türkçe kelimeler ve türetimler üzerinde yoğunlaşılacak, bunların tarihi eserlerde ve Yeni Tarama Sözlüğü'deki kullanımına bakılacak ve özellikle Sûdî'nin yaptığı bazı türetimlerin neden sözlüklerde yer al(a)madığı üzerinde durulacaktır. Yazının ilk bölümünde kısaca Sûdî ve eseriyle ilgili bilgiler verilecek daha sonra Sûdî şerhinde dikkati çeken bazı dilbilgisi özellikler üzerine durulacak ve Sûdî'nin eserinde yer alan Türkçe sözvarlığının Tarama Sözlüğü'ndeki durumu tartışılacaktır.

Sûdî ve eseri

Bosnalı olan Sûdî 16. yüzyılda yaşamış ve İran edebiyatının temel klasiklerinden üçü hakkında (Hafız-ı Şîrâzî'nin *Divan'ı*, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostan* ve *Gülistan'ı*) devrinde çok okunan ve daha sonra da Farsçaya ve Batı dillerine tercüme edilen şerhler yazmıştır (Kaya 2008). Bu şerhlerden *Şerh-i Divan-ı Hafız* 1594-5'te tamamlanmıştır ve bu eser Türk edebiyatında Hafız Divanı şerhleri arasında en fazla ilgi gören şerhtir. Sûdî, dostu Ömer Efendi'nin "sizden taliplere faydalı, acemilere şifalı, yani şiiri tevil etmeden ve tasavvufi yorumu kaçırmadan, Arapça üslup üzere kurallar söylenilerek ve sadece şiirin manasıyla yetinilerek Hafız Divanı'nı şerh etmeni temenni ediyorum" şeklindeki ricasıyla bu eseri şerh ettiğini söyler (Kaya 2008: 57). Eser boyunca Sûdî'nin kişiliğini ve

araştırıcılığını gösteren birçok açıklama yer alır. Türkçede veya Türk kültüründe yer almayan kelimeler ve kavramlar için gözlemlerinden hareketle yeni türetimler yapar. *Şerh-i Divan-ı Hafız* sadece bir şerh değil, aynı zamanda 16. asır dünyasını da çeşitli açılardan anlamamıza yardım eden bir eserdir. Şerhlerini büyük bir özenle hazırlayan Sûdî, eserlerinde yazılı ve sözlü kaynakları da vermeyi ihmal etmez. (Bu konuyla ilgili örnekler için bk. Kaya 2008: 28-30, Kaya 2013).

Sûdî, eserinin daha iyi anlaşılması için zamanının dilbilgisi terimlerini, bazı kelimelerin okunuşlarını, Arapça kelimelerin hangi babdan olduğu vb. birçok bilgiyi verir. Eser, Türkçe kelime yapımı ve sözvarlığı için zengin bir veriye sahiptir. Eserde geçen Türkçe kelimelerin bir kısmı Eski Anadolu Türkçesinin sözvarlığını kapsayan Tarama Sözlüğü'nde (TS) geçmez ve onun tercüme ederken Farsça kelimelere Türkçe karşılık bulma gayreti Türkçeye olan hâkimiyetini ve şerh işini ne kadar ciddiye aldığını da gösterir.

Eserde dikkati çeken bazı Türkçe özellikler

1. ur- yardımcı fiili

Türkçenin tarihsel seyri içinde yardımcı fiillerin kullanımında ve seçiminde belirgin farklar görülür. Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde karşımıza çıkan yardımcı fiiller sırasıyla şunlardır: er- 'ermek, ulaşmak', bol- 'olmak', tur- 'kalkmak' (Gabain 1998), (it-, kıl-, eyle-, ol-, bulun- (Özkan 2000). Eski Türkçede ur- biçimindeki yardımcı fiil daha Eski Anadolu Türkçesinde (=EAT) az da olsa kelime başında /v/ türemesiyle kullanılır: bir na'ra vurdı (Bat), issin yire vurdı (MerT), arkasın yire vurdı (Müş), yüzün yire vurdı (TezE).

Türkçe, Arapça ve Farsça isimler bazı yardımcı fiiller (*et-, ol-, eyle-* vb.) yardımıyla birleşik fiil yapısına dönüşürken Sûdî şerhinde isimlerin yardımcı fiile dönüşmesinde özellikle *ur-* fiili tercih edilir. *Ur-* aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi yer yer Arapça ve Farsça kelimelerle yer yer Türkçe kelimelerle birliktelik kurar: *adım ur-* 'adımlamak', *aşağa urmak yukaru urmak* 'bir aşağıya bir yukarı gitmek', *kılıç ur-* 'kılıç vurmak', *nara ur-* 'bağışlamak', *semer ur-* 'semerlemek', *sözi gizli ur-* 'gizli söz söylemek', *su ur-* 'sulamak, su serpmek', *tarak ur-* 'taramak', *taş ur-* 'taş atmak', *yumruk ur-* 'yumruklamak', *yük ur-* 'yük koymak', *yüzine ur-* 'yüzüne söylemek', *efsane kapusını ur-* 'efsane tarzına gitmek', *berk ur-* 'şimşek çakmak', *câm ur-* 'içki içmek', *çar tekbir ur-* 'bütünüyle terk etmek', *çetr ur-* 'örtü yapmak', *per ü bal ur-* 'kanat vurmak', *sabuhî ur-* 'sabah içkisi içmek', *safir ur-* 'ıslık çalmak', *teneffüs ur-* 'nefes almak', *tîğ ur-* 'kılıç vurmak', *şâne ur-* 'taramak', *şarab ur-* 'içki içmek', *sevda urul-* 'aşka tutulmak', *mevc ur-* 'dalgalanmak', *gam ur-* 'üzmek', *gülbang ur-* 'bağışlamak', *hande ur-* 'gülmek' vb.

2. Bazı eklerin kullanımı

Sûdî'nin eserlerinde göze çarpan önemli hususlardan biri Farsça kelimelerin Türkçeye tercümesinde görülür. Günümüzde birkaç kelimedede (*gezegen, olağan*) kalıplapmış olan –AGAn eki (Zülfikar 2010) Sûdî'nin eserlerinde bilinçli olarak birçok türetimde tercih edilir. Sûdî, Farsçadan yaptığı şerhlerde –An sıfatfiilinin sözlükbirimler oluşturmamasından dolayı, Farsça sıfat-ı müşebbehe olan sözcükleri, Türkçeye, döneminde kısmen işlek olan –AGAn /-GAN ekiyle; bazen ism-i fail olan Farsça kelimeleri de –lci ekiyle çevirmeyi tercih eder (Kaya, Erdem 2010). Sûdî Farsça eserleri tercüme ederken kelimelerin biçimbilgisel özelliklerini de açıkça verir. Örneğin Farsça *revân* kelimesini tercüme ederken şu ifadeleri kullanır: [*Revân sıfat-ı müşebbehedir, akağan ma'nâsına. Revân sıfat-ı müşebbehedir, akağan dimekdir, ammâ bunda ism-i fâ'il ma'nâsı tazmîn olunmuştur.*]

Sûdî'nin şerhlerinde geçen kelimelerin birçoğu –AGAn ekinin kalıcı anlamlı yeni kelimeler yapmasından dolayı sözlüklerde haklı olarak yer alırlar. TS'de ve Sûdî'nin şerhlerinde geçen, zaman zaman küçük anlam farkları taşıyan bu ortak biçimlerden bazıları şöyledir:¹ *bakağan* 'bakan, TS: bakıcı', *bilegen* 'S: bilgin; TS: iyi bilen', *ditregen* 'devamlı titreyen', *dönegan* 'S, TS: çok dönen', *göregen* 'S: görücü, TS: çok iyi gören', *gülegen* 'S, TS: devamlı gülen', *oturağan* 'S, TS: çok oturan', *sıçrağan* 'S: atılğan, TS: çok sıçrayan', *tutağan* 'S: sahip olan, TS: iyice, sıkıca tutan', *yaldırağan* 'S: parlayan, parlak, TS: çok parlayan', *yilegen* 'S: devamlı koşan, TS: hızlı koşan'. Sûdî'nin eserlerinde *utanağan* 'utangaç' ve *olağan* 'sürekli olan' kelimeleri TS'nde –GAN ekiyle *utanğan* 'çok utangaç, sıkılğan'; *olğan* 'olan' biçiminde geçer.

İdegen 'TS: edici, eden, çok eden' türetimi Arapça isimlerle birleşerek *raks idegen* 'raks eden', *teferrüc idegen* 'sürekli gezinen', *sa'y idegen* 'sürekli çalışan' biçimleri Sûdî'nin eserlerinde karşılaştığımız diğer örneklerdir. Sûdî, kelime türetiminde tercüme ettiği metnin anlamını yansıtmaya çalışması ve biçimbilgisi kurallarını metne uygulaması sonucu –AGAn/-GAN eklerini kelime türetiminde birçok fiile uygular.

Yukarıda verilen kelimelerin aksine –AGAn/-GAN ekleriyle türetilen kelimelerin bazıları TS'de geçmez. Bu türetimlerden birkaçı yardımcı *id-* fiiline gelmektedir. TS'de bulunmayan –AGAn / -GAN'lı türetimler aşağıdaki gibidir: *atılğan* 'atılğan', *erigen* 'eriyen', *incinegen* 'incinen', *kaynağan* 'kaynayan', *küsegen* 'devamlı küsen', *ohşayağan* 'sürekli okşayan', *raks idegen* 'raks eden', *sa'y idegen* 'sürekli çalışan', *salınağan* 'devamlı salınan', *sevinegen* 'neşeli, sevinçli', *teferrüc idegen*, *urağan* 'vuran', *viregen* 'veren', *yanağan* 'sürekli yanan', *yırtağan*, *yuvalanağan* 'devamlı yuvarlanan'. Sûdî'nin sözlükte bulunma-

¹ Kısaltmalar: S: Sûdî, TS: Yeni Tarama Sözlüğü (Dilçin 2009), EAT: Eski Anadolu Türkçesi, örneklerde kullanılan M: Matbu Nüsha, Y: Nazif Paşa Nüşhası; Örneklerin alındığı eserlerin kısaltmaları Kaynaklar bölümünde verilmiştir.

yan –AGAn/-GAN’lı türetimlerini Türk dilinin tarihi eserlerinde bulmak da zordur. Yapılan taramalarda sadece *küsegen* (R-KE), *yanagan* (HatEş), *yırtağan* (Clauson 1972) türetimleri bulunabilmiştir.

Türkçenin her döneminde işlek olan -XcX eki fiillerden isimler türetir. Bu ekle türetilmiş birçok kelime (*ağıcı* ‘akıcı’, *bilici* ‘bilgin’, *çalıcı* ‘saz çalan’, *güddici* ‘çoban’, *yapıcı* ‘inşaat ustası’ vb.) TS’de madde başı olarak bulunur. Bu kadar yaygın türetimi olan bir ekin TS’ye girmemiş yeni biçimlerinin eserlerde geçmesi şaşırtıcı değildir. İşte bu nedenle Demir (2005) Kısas-ı Enbiya’da -ICI/-CI ekiyle türetilmiş TS’de bulunmayan 130’a yakın kelime tespit eder.

Sûdî’nin şerhinde geçen ve TS’de bulunmayan –ICI türetimleri aşağıdaki gibidir: *sıyıcı* ‘bozan, yenen, mağlup eden’, *yalıñlanıcı* ‘ateş saçıcı’, *yarlığayıcı* ‘affedicî’, *dar idici* ‘karıştırıcı’, *oñarıcı* ‘düzelten, yapan’, *yaldırayıcı*, *yalıñlandırıcı* ‘arttırıcı, aydınlatıcı’ [*Muhabbet yalıñlandırıcı ya’nî ziyâde idici. Meclis yalıñlandırıcı ya’nî meclisi rûşen kılıcı.*] Burada geçen türetimlerden bir kısmı bazı EAT eserlerinde de zaman zaman kullanılır. Örneğin *sıyıcı* sözcüğü ‘bozan’ anlamıyla NHT’de, *yarlığayıcı* sözcüğü ise BH ve MUK’de, *onarıcı* ise MerT’de geçer.

-IU eki de yukarıdaki diğer ekler gibi Türkçenin bütün dönemlerinde işlek olarak kullanılmıştır ve neredeyse bütün isimlere gelebilme özelliğiyle çekim eklerine benzer (çekim ve yapım ekleri arasındaki ilişki için bk. Erdem 2011, 2014). Bu kadar geniş bir kullanım alanına sahip ekin bütün türetilmiş biçimlerini Türkçenin herhangi bir sözlüğüne tam olarak işlemek oldukça zordur. Bu yüzden Sûdî’nin veya başka bir yazarın eserinde bu ekle türetilmiş bir kelimenin tarihsel ve çağdaş sözlüklerde bulunmaması normaldir. Aşağıdaki –IU ekiyle türetilmiş bazı kelimelerin TS’de yer almayışı bu yüzden: *topraklı* ‘zevil ve yoksul kimse’, *yalıñlanışlu* ve *yalıñlayışlu* ‘parlayıcı, ışıklı’, *uslu* [=uslu] ‘akıllı’, *zindânlı* ‘zindanda olan’.

-IXk eki Türkçenin her döneminde eklendiği kelimeye yeni anlamlar yükleyen oldukça işlek bir ektir. Bu ekle türetilmiş birçok kelime (*adamlık*, *beglik*, *dirilik*, *iğnelik*, *otacılık*) TS’de yer almasına rağmen Sûdî şerhindeki bazı türetimler sözlüklerde yer almaz. TS’de yer almayan kelimelerden birincisi *degirmi* kelimesi ve bu kelimeye ait türetimdir. Sûdî şerhinde hem *degirmi* ‘yuvarlak’ hem de aynı kelimedenden türeyen *degirmilik* ‘yuvarlaklık’ biçimi yer alır: [*Mâh degirmidir anda baş ve ayak mutasavver degildir. Çadır depesinde çadır direği geçdiği degirmi tahtadır. ...*], [*Tavk-ı ğabğab didügi ğabğab’iñ degirmiligidir.*]

TS’de *ısıcak* (*ıssıcak*), *ısıcakla* gibi biçimler olmasına rağmen –IXk ekiyle türetilmiş biçimi, *ısıcaklık* [Germi *ısıcaklık* yani mülâyemet ve mülâtefet] yer almaz.

TS’de *bütün* kelimesi ‘mükemmel, tamam, sağlam, eksiksiz, parçalanmamış’ anlamlarıyla verilir ve Sûdî şerhinde geçen ‘doğruluk, sağlamlık’ anlamı TS’de *bütünlük* kelimesinin anlamları arasında yoktur: [*Gevşek ve alçak tabiatlı dünyadan ahd bütünlüğü isteme.*]

Sûdî şerhindeki *döşelik*, *döşenek* kelimeleri de TS'de geçmez. İsimlerden isim türeten *-IXk* ekinin *döşe-* fiiline getirilmesi ise ilginçtir. Aynı kelime Y nüshasında *döşenek* biçimine dönüşür.

Irla- 'şarkı söylemek' fiilinden türetilen *ırlankıcılık* Sûdî şerhinde geçen diğer ilginç bir kelimedir: [*Ey muğannî, ırlankıcılık* [M: ırlayıcılık] *âvâzını çek. Irlankıcılık* [Y: ırlayıcılık] *âvâzını ref' idince Zühre şevke gelüp raks ider.*] Taranan EAT eserlerinde *ırlankıcılık* biçimine raslanamamıştır. Bu türetim M nüshasında *ırlayıcılık* olarak geçer.

Sı- 'kırmak' fiilinden türeyen ve Türkçenin temel sözarlığından olan *sınuk* kelimesi Orta Türkçenin temel kaynaklarında (DLT-3, R-KE, NF, SN) ve Anadolu ağızlarında *sınık* (DS-10) sık sık yer alır. Bu kelimenin *sınukunluk* 'kırıklık' biçimi [*Şikesteğî sınukunluk ve sınukluk, Türkçe kırılmak ve ufanmak.*] taranan eserlerde tanıklanamamıştır.

Sözlükte yer almayan diğer bir kelime de 'tuzak kurulan yer' anlamına gelen *tuzaklık*'tır: [*Dâmgeh tuzaklık* [Y: tuzak] *ya'nî tuzak kuracak yer. Niçe vireyin firâk şerhini ki tuzaklık mehlikine niçe düşdüm. Bu tuzaklıkda ve bu mehlikede şâdmânlık ve sürûr azdır.*]

Kulağuz (*kulavuz*) kelimesinin TS'de *kulağuzla-* (*kulavuzla-*), *kulağuzlayıcı* (*kulavuzlayıcı*) biçimleri bulunmasına rağmen Sûdî şerhinde geçen *kulağuzluk* 'yol göstericilik' [*Gûyâ ki aña kulağuzluğu benim pervîn gibi gözüm yaşı eyledi. Eger bilürseñ saña bûy-i zülfümdür kulağuzluk eyleyen*] biçimine yer verilmiştir.

TS'de *iti* (*yiti*) kelimesi '1. Sert, keskin, şiddetli. 2. Şiddet, keskinlik, sertlik' anlamlarıyla tanımlanır ve bu kelimeden türeyen başka bir kelime sözlükte yer almaz. Sûdî şerhinde kelimenin *itilik* 'keskinlik, katılık' [*Ey yâr âhın itiliginden* [Y: yitiliginden] *ya'nî keskinliginden ğâfil oturma*] biçimi yer alır.

-IXk ekiyle türeyen ve TS'de bulunmayan diğer türetimler arasında *yoldaşlık* 'arkadaşlık, dostluk', *yumukluk* 'kapalı olmak', Farsça *ferdâyî* kelimesine karşılık türetilen *yarınlık* 'yarın olacak şey', *karaklık* 'yağmacılık' sayılabilir. Ayrıca *-AGAn* ve *-IXk* ekleri getirilerek oluşturulan *göregenlik* biçimi de TS'de yer almaz.

Birçok kelimeye eklenebilen eklerden bir diğeri de *-CX'*dir ve Sûdî'nin eserinde bu ekle türetilen bazı kelimeler TS'de geçmez. TS'de *buyruk*, *buyuruk* gibi biçimler yer almasına rağmen Sûdî'de geçen *buyrukçı* 'emir veren' biçimi sözlükte yoktur. Bu ekle türetilmiş Sûdî şerhinde yer alan diğer ilginç bir kelime 'geçip giden' anlamıyla *geçkinci*'dir ve Farsça *reh-güzerî* kelimesine karşılık türetilmiştir. TS'de *köpek*² kelimesi de yer almaz ve bu kelimeden türetilen *köpekçi* [*Segbân köpekçi dimekdir.*] de sözlükte geçmez. Türkçede eskiden *köpek* kelimesi yerine bu kelimenin eş anlamlısı olan *it* kelimesi kullanılmıştır. Bu durum Orta Türkçe döneminde de devam etmiştir. Birçok eserde (Mansuroğlu 1958, Türkmen 2006, Uzel 1999, Şeylan 2003) *köpek* kelimesi yerine *it*

² Kelimenin kökeni hakkında daha geniş bilgi için bk. Eren (1999:257). Ergin (1997) *köpek* kelimesini Farsça olarak verir.

sözcüğü geçer. EAT'nin bazı eserlerinde (DKK 1997; HikN 2003) ise nadiren *köpek* kelimesi yer alır. 16. asıradan itibaren *köpek* kelimesinin kullanımı (BakD, HecD, VusD) geçmiş dönemlerle kıyaslandığında yaygınlaşır.

Sûdî yaptığı çevirilere Türkçe karşılıklar bulurken küçültme eklerinin gücünden de faydalanır. Bu eklerden ilki *-CUGAZ'dır*. Küçültme, sevgi, merhamet, şefkat, acıma anlamlarını bildiren ek, EAT'de *-çUGAZ* şeklindedir (Ergin 1985). Bu ekin bazı EAT eserindeki kullanımları şöyledir: *ercügez* (MT), *itçügez* (MT), *yilcügez* (SN 1991), *becçügez* (MUK 2003), *yircügez* (MUK 2003), *etçügez* (MUK 2003:267), *kelbçügez* (DKK 1997), *gözçügez* (DKK 1997), *elçügez* (DKK 1997), *evçügez* (MerT 1973), *itçügez* (KE 1994), *sözcügez* (TİKES 1998), *ycercügez* (ND), *çöpcügez* (KBD 1980) biçimindedir. TS'de ise *becçügez* 'beyceğiz', *çörcügez* 'çörçöp kırıntısı', *ercügez* 'küçük erkek çocuk', *ycercügez* 'yercik, barınak' gibi biçimler yer alır. İlgili ek Sûdî'de *ycercügez* [*Yerini saklayu tutsun yani yerini beklesün ki zamâne yercügezidir.*] biçiminde geçer. Yine Sûdî'de geçen aynı türden bir türetime sahip kelime de *evceğiz*'dir ve bu da TS'de yer almaz.

Sûdî'nin kullandığı diğer bir küçültme eki *-CA'dır*. TS'de *dirice* 'diri olarak', *eskice* 'eski', *gibice* 'biraz, benzer', *hemence* 'hemencecik, derhal', *söbüce* 'beyzi, yumurta biçiminde' gibi *-CA* ekini taşıyan kelimeler olmasına rağmen Sûdî'nin şu türetimleri sözlükte bulunmaz: *toprakça* 'toprak kadar' [*Katında toprakça kadrimiz yokdur.*], *pekçe* 'hızlıca' [*Safâ ile Merve'niñ arasında pekçe yedi kere yilmege dirler.*], *çöpçe* 'çöp kadar' [*Dünyâ ve mâfihâ âdemiñ gözine çöpçe görünmez.*], *usluca* 'akıllıca' vb.

Şerhte geçen ilginç eklerden biri de *-dUrUk'tur*. Anadolu ağızlarında bir iki kelimedede (*boyunduruk*, *çığındirik* 'omuzluk', *burunduruk*, *eğındirik* 'sırt örtüsü, çul') görülen bu ek insan ve hayvan organları adlarına gelerek onlarla ilgili alet adları yapar (Ergin 1985: 176, Banguoğlu 2004: 170). Bu ekle türetilen kelimeler her dönemde sınırlı kelimelerle de olsa görülür. Karahanlı Türkçesi eserlerinde özellikle Divanü Lügati't-Türk'te *kümüldürük* 'at göğsüslüğü' (DLT-1: 17), *oğulduruk* 'ana rahmi' (DLT-1: 149), *sakalduruk* 'ipekten örülür bir kaytandır' (DLT-1: 530), *boyunduruk* 'her iki öküzün birden boyunun üzerine konulan boyunduruk (DLT-3: 179)', *yanğalduruk* 'kepeneğin arkasına dikilmiş olan bir keçe parçasıdır ki yağmurdan, tipiden başı korumak için kullanılır (DLT-3: 369)' gibi kullanımlar yer alır. Ekin EAT eserlerinde özellikle bazı kelimelerdeki kullanımı yaygındır. *Boyunduruk* (KE: 134), *boyduruk* (BL: 67), *gömidürük* / *gömidürük* (BL: 83), *burunduruk* (BL: 89) vb. bunlar arasındadır. Nadiren kullanılan ve genellikle alet adları yapan bu ek Sûdî şerhinde *gö müldürük* 'palan ve eyer geri kaçmasın diye hayvanların göğsüne geçirilen göğsülük' kelimesinde geçer: [*Şimdi ki pâdişâh ve â'yan-ı nâs âşikâre ider oldılar, anlara ne kuskun ve gö müldürük gerek.*]

Yukarda bahsedilen ekler dışında isimler türeten ve TS'de bulunmayan diğer bazı türetimler ise şunlardır: *yarlıgayış* 'affetme', *yırtmaç* 'yırtmaç', *yoldaş*

'arkadaş', *gizleyin*³ 'gizlice', *irakracık* 'çok az uzak' (TS'de *irak* ve *iracuk* gibi biçimler yer alır) vb.

Sûdî'nin eserlerinde ettirgenlik ekini alarak kalıplaşmış bazı kelimelere rastlamak mümkündür. Bunlardan birincisi –üz ve –dür eklerini alan *tütüzdür*- 'S, TS: tütsülemek, tütsülemek' kelimesidir: [*Garaz anı mu'attar kılup hoş kokulu eylemek degildir, belki sevdâsını def* için *tütüzdürmekdir. 'Üd lügatde her ağaca dirler ve Esbâbı aniñla tütüzdürürler, aña da lügatda 'üd dirler.*] –üz eki, Türkçenin tüm devirlerinde sınırlı sayıdaki kelimeye sabitlenmiş gibidir. Eski Türkçede *tutuz*- 'tutturmak', *utuz*- 'yenilmek, üttürmek', *tütüz*- 'tüttürmek' gibi kelimelere (von Gabain 1988: 61), Orta Türkçede *tutuz*- 'emretmek, DLT-1', *tamuz*- 'damlatmak DLT-2', *tütüz*- 'to fumigate, Clauson 1972: 463', *tütüz*- 'koku vermek için bir şeyi yakıp tütsülemek, NF: 24', *tütüzdür*- 'HŞ: 370', *tütüzdürmek* (KE: 225) veya *tütüzmek* (HEV) biçimlerinde geçer. Bugün Anadolu ağzlarında *tütüzdür*- fiili 'yanan kömürün üstüne atılan koca karı ilacının dumanını hastaya koklatmak' anlamıyla Konya Ermenek'te ve 'ateşle tutuşturmak' anlamıyla Şanlıurfa'da; *tamzır*- fiili de 'damla damla akıtmak, damlatmak' anlamıyla Denizli Çal'da (DS-10) kullanılmaktadır.

Sûdî'nin eserinde geçen ikinci kelime yukarıdaki kelime gibi ettirengelik ekine sahip olan *tamzır*- 'S, TS: damlatmak' kelimesidir: [*Çekânem tamzırırım ya'nî tamladırım dimekdir. Çekânîd tamzırdı ya'nî tamlatdı ma'nâsınadır. Gözden kan tamzırır Hâfız'ın fesânesi, ya'nî Hâfız'ın fesânesi işideni kan ağıladır.*] Modern Türkçede kullanılan *emzir*- fiili de benzer yapıdadır.

Sûdî şerhinde TS'de geçmeyen isimler ve fiiller de önemli bir yer tutar. Sözlükte bulunamayan fiiller dikkate alındığında genellikle bunların çeşitli fiilden fiil yapma ekleriyle türetime girdiği görülür.

Bu tür fiillerden birincisi *ağar*- fiilidir. Sûdî'de geçen anlamı 'kör olmak, görmez olmak'tır: [*Hazret-i Yakub'un iki gözi Hazret-i Yûsuf'un hasretinde ağardı.*] Aynı kelime *ağar*- 'beyazlamak' [*Kara saç ağardı.*] ve *ağart*- 'beyazlatmak' [*Âb-ı Zemzem ve Kevser'le ağartmak olmaz bir kimsenin ki tâli'i kili-mini siyâh tokıdılar.*] anlamlarıyla da geçer ve bu biçimler de TS'de yoktur.

Türemiş diğer bir kelime de *didil*- [*Kalemiñ ucı didilse*] kelimesidir. Bu kelimenin *did*- biçimi de TS'de yer almaz.

³ Tahmin edilebilir anlamlar oluşturmasına rağmen bazı -lAyln ekini almış zamir, isim ve sıfat-fiillere TS'de yer verilmiştir. Bunlar: *bencileyin* 'benim gibi', *sencileyin* 'senin gibi', *sizcileyin* 'sizin gibi', *bizcileyin* [*bizçileyin*] 'bizim gibi', *kendüleyin* 'kendisi gibi', *erinleyin* 'kocası gibi', *begenecekleyin* 'beğenilecek gibi, beğenilmeye değer', *geldüginleyin* 'geldiği gibi', *gerçekleyin* 'hakikaten, gerçekten', *gerginleyin* 'gereği kadar, gereği gibi, iyice', *gördükleyin* 'görür görmez', *sevdüginleyin* 'sevdiği gibi, seveceği ölçüde', *yürüyecekleyin* 'hareket etmesine, yürümesine elverişli'.

Günümüzde bir fizik terimi olarak kullanılan *ergi-* fiili [*Ol su gibi ergiyen*] Sûdî'nin çevirisinde 'erimek' anlamındadır ve M nüshasında aynı kelime *erigen'*dir. 'Karşılıklı yapmak' anlamındaki *mu'ânaka idiş-* ve benzer ekle türetilen ve Türkçenin bütün tarihi dönemlerinde tanıklanabilen (DLT-4, NF, KitEv, EÇ, DKK, MudE) *kuç-* 'kucaklamak' [*bir kimseniñ boynına kol tolamak, hâsılı, kucmak*] ve *kucuş-* 'kucaklaşmak' [*Biri biriñizle kucuşasız, ya'nî mu'ânaka idişesiz*]⁴ türetimleri de TS'de yer almaz.

Yine *-İAn /-İAş* ekiyle türetilmiş *masharalan-* 'alaya almak, eğlenmek', *ör-selen-*, *temâşâlan-* 'seyr etmek', *soluklaş-* (M *soluhlan-*) 'dinlenmek, nefes almak', *talablan-* 'çırpınmak' biçimleri TS'de yoktur. Benzeşmeyle konuşma diline ait olduğu düşünülebilecek *diñnen-* kelimesi M nüshasında *diñlen-*, *diñleniş* formundadır.

TS'de yer almayan diğer türetimler şunlardır: *oturt-* 'teskin etmek, yatıştırmak', *öykündür-* 'benzettirmek, benzetmeye çalışmak', *uslat-* 'akıllatmak', *temâşâlandur-* 'seyr ettirmek', *yalıñlatdır-* 'avevlendirmek', *yıldür-* 'koşturmak, hızlı gitmek', *kokutmak* [M *koklat-*]⁵ 'koklatmak', *taprit-* 'kaymak'.

3. Sözcük Varlığı

Sûdî'nin yazmış olduğu eserlerde kullanılan birçok sözcük Orta Türkçe sözcük varlığı ile doğal olarak örtüşür. TS ile örtüşmeyi destekleyen ve genellikle EAT sözcük varlığında bulunan fiil örneklerinden bazıları şunlardır: *alış-* 'avevlenip tutuşmak, tesir etmek', *arıkla-* 'zayıflamak', *azırğan-* 'az görmek', *berkin-* 'sağlamlaştırarak', *boyla-* 'sürekli olarak izlemek', *burul-* 'dönmek, bükülmek', *çiğle-* 'çiğnemek', *çigzindir-* 'döndürmek', *çizgin-* 'dönmek', *depre-* 'hareket etmek', *dürtün-* 'sürünmek', *dürüş-* 'çalışmak', *el kars-* 'el çırpmak', *esri-* 'sarhoş olmak', *fan-* 'ufanmak, kırılmak', *göger-* 'yeşermek', *gönüllen-* 'gücenmek, kızmak', *göyün-* 'yanmak', *günile-* 'kıskanmak', *ıvizgan-* 'uyuklamak', *ıncır-* 'hıçkırarak', *ıraklaş-* 'uzaklaşmak', *ırla-* 'şarkı söylemek', *irgür-* 'ulaştırmak', *iv-* 'acele etmek', *kars-* 'el çırpmak, vurmak', *köselt-* 'uzatmak', *kulağuzla-* 'yol göstermek', *küy-* 'beklemek, sabretmek', *otar-* 'otlatmak', *öri tur-* 'ayağa kalkmak', *öykün-* 'taklit etmek', *seyekle-* 'kırığı ve çıkığı ince tahtalarla sarmak', *sıklık vir-* 'ıslık çalmak', *söyken-* 'dayanmak', *söyündür-* 'söndürmek', *suvarıl-* 'su verilmek', *toyla-* 'ziyafet vermek', *uçun-* 'korkudan sararmak, rengi uçmak', *ufat-* 'kırmak', *ugrıla-* 'çalmak, hırsızlamak', *uyurlan-* 'uyur görünmek', *ügürtle-* 'iyisini seçmek, tercih etmek', *üründilen-* 'seçilmek, tercih edilmek', *üyürtle-* 'iyisini seçmek, tercih etmek', *üzil-* 'kesilmek, kırılmak', *yalabı-* 'parlamak, ışık vermek', *yalıñlandır-* 'kızartmak, aydınlatmak', *yalıñlan-* 'aydınlanmak, kızarmak', *yalıñlat-* 'parlatmak', *yarlığa-* 'affetmek', *yarlığan-*

⁴ Mufâ'ale babı zaten işteşlik bildirdiği halde onunla birlikte kullanılan itmek yardımcı fiili için de işteş şekli tercih edilmiştir.

⁵ TS'de geçen biçimler: *koçulamak*, *koçulamak*, *koçulanmak* 'koku sürünmek', *koçulatmak* 'koklatmak', *koçulmak* 'koklanmak', *koçunmak* 'koku sürünmek'.

'günahı bağışlanmak', *yeldir*-[=*yeldür*-) 'koşturmak, hızlı gitmek', *yil*-[=*yel*-) 'koşmak' vb.

Yukarıda incelenen türemiş fiillerden başka bazı birleşik fiillerin de Sûdî'ye özel olduğu söylenebilir. Bunlardan bazıları şunlardır: *başa kak-*, *çağ-layı gel-* 'inleyerek gelmek, çağlayarak gelmek', *düşe yat-* 'bir işin hayırlı olup olmadığına görülen rüyaya göre karar vermek için yatmak', *ılğar sal-* 'baskın yapmak', *fota ur-* [M *folta ur-*] 'volta atmak', *masharalığa al-* 'alay etmek', *masharalık eyle-* 'alay etmek', *kıyın kıyın bak-* 'göz ucuyla bakmak', *sola kalk-* 'ters taraftan kalkmak, perişan bir halde uyanmak', *yel kalk-* 'rüzgâr esmek', *yan başı gel-* 'tokuşmak ve çarpışmak, zarar görmek', *yana gel-* 'sürekli yanmak', *yana git-* 'yanmakta devam etmek', *kadeh ur-* 'içki içmek', *oturu gel-* 'sürekli oturmak', *turu gel-* 'ayağa kalkmak', ıraklık eylemek 'ayrı kalmak', *öñdül ilet-* 'bir hünerde diğerini geçmek', *sıklık ur-* 'ısıklık çalmak', adım urmak 'adımlamak', *ateş ur-* 'yakmak', *berk ur-* 'şimşek çakmak'.

Aynı şekilde Sûdî şerhinde kullanılan Türkçe kelimelerin büyük bir bölümü TS'de geçen adlarla örtüşür. Aşağıda bunlardan küçük bir seçme yer almaktadır: *başmakçı* 'ayakkabıcı', *belen* 'dağ sırtı', *çamış* 'haşarı, sertbaşlı [hayvan]', *çevlik* 'girdap', *çevrindi* 'dönme, dönüş', *çiğnek* 'çok çiğnemenen', *denk* 'hayvana karşılıklı yükletilen yüklerin her biri', *derim evi* 'toplantı evi', *dirilik* [= *dirlik*] 'hayat, yaşamak', *dirinti* 'şuradan buradan toplanmış insan kalabalığı', *hacılar yolu* 'samanyolu galaksisi', *hapaz* 'sille', *karacı* 'yağmacı, çingene', *kaynak* 'yırtıcı hayvan pençesi', *kırañ* 'kenar, sahil', *köseç* 'köse', *köşek* 'deve yavrusu', *okruk* 'kement', *omca* 'kütük', *ödek* 'borç, tazminat', *öñdül* 'ödül', *özdek* 'kök, gövde', *saçı* 'düğünlerde ortaya saçılan inci cevher gibi şeyler', *saman uğrusı* 'samanyolu', *seyek* 'kırık çıkık tahtası', *sinukluk* [= *sinıklık*] 'kırıklık', *söbüce* 'beyzi, yumurta biçiminde', *tav* 'kumar parası', *toğrı* [= *toğru*] 'doğru, düz', *tuñgun* 'durgun, hareketsiz, işe yaramaz adam', *uca* 'kıç, sağrı', *uğrı* 'hırsız, eşkıya', *uğur* 'yön, cihet', *üsküf* 'başlık', *viresi* 'veresiye, peşin olmayan', *yalman* 'kılıcın ucu', *yanku* 'ses, yankı', *yapça* 'sessizce', *yaraşık* 'süs, güzellik, uygun', *yelek* 'kuş kanadındaki kalemlü tüy', *yeyni* 'hafif, kolay', *yırtlaz* 'göz kapağı yaralanıp iyileştikten sonra şeklini değiştirmiş olan göz', *yıllağaç* 'bir çeşit meyve', *yumuş oğlanı* 'hizmetçi' vb.

Sûdî şerhinde yer alan fakat TS'de geçmeyen isimler de önemli bir yer tutar. Burada sadece küçük bir liste sunulmuştur.

Çiğdem kelimesi (*Türkiye pehlûye çiğdem dirler*) EAT eserlerinde (SN, MÜNS, MÜŞ) zaman zaman rastladığımız bir kelime TS'de yoktur.

Çigleki 'çok çiğnemenen' anlamında Sûdî şerhinde kullanılır [*Pey-siper de ma'nâsını sâbikan tahkik eyledik idi ki çigleki* [M: *çignek*] *ma'nâsındadır, ya'nî pây-mâl*]. TS'de bu kelimeyle ilgili *çigle-* 'çiğnemek', *çiglet-* 'çiğnetmek', *çignek* 'çok çiğnemenen, üzerinde çok gelip geçilen' *çeynem/çignem/çiyнем* 'bir kez çiğnenecek kadar' türetimleri yer alır. Sûdî'de geçen *çigleki* biçimi TS'de yer almaz.

Sûdî şerhinde *bat-* fiili, kelimeye büyültme, aşırılık anlamı katan (Ergin 1985:189) fiilden isim yapma eki -GXn ekiyle türetilmiştir: *batkın* 'batmış'. Bu

biçim de TS'de yoktur: [*Cihâni lü'lü'-i lâlayla batırdı ve ğark eyledi diyen 'aceb batkın tabî'at imiş.*]

Eg-fiilinden türetilen *egmec* 'büklüm' anlamıyla Sûdî şerhinde yer alır [*zîrâ, kemer nefsinde egilmiş ve bükülmüşdür. Ham-i çevgân çevgânîñ bükümü ve egmecî*]. TS'de yer almayan kelime 'kavis, çay ve ırmağın dönemeç yeri' anlamıyla TDK'nin internet sözlüğü'nde; Tietze'de (2002: 696) *eğmeç/eymeç* 'kivrintı, viraj' biçimleriyle; Derleme Sözlüğünde (örnekler için bk. DS-5, 12) de farklı anlam ve biçimlerle yer alır.

Konuyla ilgili diğer bir kelime *gözdeş* 'zıt, hasım' [*ya'nî 'Arabda çarb-ı meseldir. Hâsılı, rakîb benim gözdeşim olduğün anîñ belâsından halâs bulmadım...*] kelimesidir. Bu kelime TS'de geçmez ve taranan tarihi eserlerde de rastlanamamıştır.

Sûdî şerhinde geçen *kaşağı* [*Reng-âmiz hîle karışdırıcı ya'nî hîle peyda idici. Hâsılı gavğa kaşağısı.*] TS'de geçmez. Eren (1999:216) kelimenin yapısını *kaşa-/kaşı-ğü* biçiminde açıklar. Tarihi metinlerde fazla geçmeyen bu kelime BL'de (2001) *kaşağı* biçiminde geçer.

Sûdî şerhinde 'özellik' anlamında kullanılan *kılınış da* TS'de yer almaz: [*Kattâl-vaz' da böyledir, kattâl kılınışlı, ya'nî kattâl-sıfat. Yalan va'delü, kattâl kılınışlı, hîle ve mekr peydâ idici, ya'nî hîle-bâz ve mekkâr lûliveşe göñlüm giriftârdır.*]

TS'de geçmeyen diğer bir kelime *kula*'dır. Bu kelimenin Parlatır (2006)'da anlamı 'kızıl ve boz renkleri arasında bir renk' ve Redhouse (1980) ise 'dun or sorrel (horse)'tur. Bu kelime aynı zamanda *kula at* 'çevik ve güzel at' biçiminde de geçer.

Sûdî şerhinde *süñlün* biçiminde [*Tezerv süñlün kuşu. Tezerv-pervâz vaf-ı terkîbidir, süñlün uçuşlu dimekdir*] geçen *sülün* kelimesi Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde (Caferoğlu 1968) *süglün* DLT'de ise *süglin* biçimindedir. Räsänen'de (1969) ise *süglin, süğlün, sülgün, süylün, sülün, sülgün* biçimlerini verir. TS'de *süñlün* için *kılkuyrak* 'bağırtlak kuşu, sülün, suna' kelimesi kullanılır.

EAT eserlerinde (MT) yer yer rastlanan *uğrak* kelimesi TS'de geçmez ve Sûdî şerhinde aşağıdaki gibi geçer: [*Reh-guzer geçid ve uğrak yerine dirler. Guzâr isimdir geçid ve uğrak ma'nâsına. Reh-guzâr uğrak ve geçid yeri. Reh-guzer ve reh-guzâr geçid yeri ya'nî uğrak.*]

Yukarıda verilen kelimeler yanında aşağıdaki kelimeler de TS'de bulunmaz: *armağan* 'armağan', boğum 'gerdanlık', *büküm* 'büklüm' [TS: *bükün* 'büklüm izi, büküm yeri'], *ılgar* 'akın, baskın' [TS: *ılgâ-* 'baskın yapmak'], *öpüş* 'öpme, büse', *sağrı* 'oturak yeri, kıç', *üzerlik* 'üzerlik tohumu', *yapağı* 'yün' [TS: *yapağılı* 'sık, birbirine girmiş'], *yarğuy* 'kanun, ferman', *yarlığ* 'ferman, irade, buyrultu', *yeñüli* 'hafif, kolay', *yufka* 'küçük, hafif', *koşak* 'çevik, hızlı' vb.

Burada bazı birleşik kelimeler ve ikilemelerden de bahsedilmesi gerekir. Bunlardan birincisi *tüy tüs'tür*: [Mürğ-ı dilimde firâk *tüy tüs* komadı.] Günümüz Türkçe sözlüklerinde (GTS) yer alan *tüy tüs* ikilemesi TS'de yer almaz.

Diğer ilginç bir kelime yapımı da 'dedikodu' anlamındaki *didisine* ve *kodısına* ikilemesidir: [*Halkın didisine ve kodısına mukayyed olmayup 'ömründen bir dem âsûde-hâl ol dimekdir.*] TS'de 'dedikodu' anlamında geçen kelimeler *sözsav*, *sav* ve *deyişat*; 'dedikodu yapmak' için ise *dilemek* fiili verilir.

Diğer bir birleşik kelime ise 'uşak' anlamındaki *iş oğlanı*'dır: [*Pervâne lafz-ı müşterekdir iki manâ beyninde, biri kelebek, biri iş oğlanı ki Rûm ilinde aña der oğlanı dirler.*] Sûdî'nin eserinde belirttiği *der oğlanı* 'ücretle çalışan genç kimse, uşak' biçimi TS'de geçer.

Bir beddua tabiri olan ve 'başına toprak yağsın, gebersin' anlamına gelen *kara toprak başına* (Kanar 2011:419) veya *başına toprak* 'yazıklar olsun, ölsün' (TS) deyişi de Sûdî'nin eserinde *toprak başına* [*Âb-ı zülâle münkir olanın da toprak başına olsun. Gurûrla 'ömür zâyi' eylemek, toprak başına 'âkıbeti hayırsız nefsin'*] biçiminde geçer.

Sonuç ve Tartışma

Türkçenin tarihsel sözvarlığına yeni katkılar yapabilecek eserler arasında Sûdî'nin eserleri ayrı bir yer tutar. Usta bir çevirmen olan Sûdî, Farsçadan çeviriler yaparken Türkçenin türetim gücünden bilinçli olarak fazlasıyla yararlanır. Örneğin Sûdî, -AGAn / -GAN ekli türetimleri Farsça sıfat-ı müşebbehe olan kelimelerin Türkçedeki anlamlarını tam olarak vermek için kullanır. Bu yüzden Farsça *giryân* kelimesini basitçe *ağlayan* olarak tercüme etmez, bunun yerine kalıcı anlam oluşturduğunu düşündüğü *ağlağan* türetimini tercih eder. Onun bu bilinçli dil tercihi kendisini usta bir kelime türeticisi yapar ve yukarıda bir kısmını inceledimiz sadece Sûdî'nin eserlerinde bulabileceğimiz verinin ortaya çıkmasını sağlar. Bu verilerin bir kısmı farklı biçimlerde -bazen basit bir kelime bazen çeşitli türetim ekleriyle yapılmış yeni isim ve fiillerle- ortaya çıkan ve sözlüklerde ve dönemin eserlerinde bulunmayan kelimelerdir. Bu açıdan bakıldığında tarihi eserlerin yalın halde ve türetimle oluşmuş yeni sözvarlığı katkuları oldukça yüksektir.

Sûdî tarafından Türkçenin biçimbilgisel mantığıyla türetilmiş kelimelerin sözlüklerde yer almamasının çeşitli nedenleri vardır. Dikkat edilirse Sûdî'nin türettiği ve sözlüklerde bulunmayan biçimlerin çoğu dilin işlek ekleriyle türetilmiş kelimelerdir. Burada *işlek* (veya *türetkenlik*) terimini biraz açmak gerekiyor. Ana dil konuşurlarının yeni türetimler için kullandığı türetim işlemi işleklilik diye tanımlanır. Diğer taraftan ana dil konuşurları tarafından kullanılmayanlar da işlek olmayan işlemleri ifade eder (Lieber 2009). Yukarıdaki ifadeyi çok genel düşündüğümüzde bir dilin, Türkçenin, işlek olan / olmayan eklerini rahatlıkla tahmin edebiliriz ve gramer kitaplarında *çok işlek hâle gelen bir ektir, işlek ve canlı, / işlek olmayan, fazla işlek olmayan, gittikçe işlek hâle gelen* gibi genellemeleri birçok gramer kitabında bulabiliriz. Bu genel tahminlerin ötesine geçerek *işlekliliği* etkileyen bazı hususlar Sûdî'den gelen örneklerle açıklanabilir. İşlekliliği etkileyen 3 husus vardır: *Saydamlık*, *kullanışlılık* ve *taba-*

nın kullanım sıklığı (Lieber 2009). *Saydamlık*, kelimeyle ekin kolayca ayırt edilebilmesini, biçimle anlam arasındaki birebir, görülebilir ilişkiyi ve ekin bilinen anlamı vermesini ifade eder. Sûdî’de, yukarıda verilen birçok ekin kullanımı, örneğin *incinegen, bilici, topraklu, çöpçe, yildür-, talablan-* türetimleri saydamlık ilkesine uygun davranır. İkinci ilke *kullanışlılık* ise ana dil konuşurunun yeni kelime ihtiyacını karşılamak için tercih ettiği türetim şeklidir. İşte bu özellik tercümede Sûdî’nin işini kolaylaştırır. Dilde var olan ve düzenli anlamlar üreten işlek ekler Farsçanın kelime yapımını Türkçeye aktarmada devreye girer. Sûdî *-AGAn / -GAn* eklerinin bilinen işlevini yeni kelimelere taşıyarak TS’de bulunmayan ve belki de bazıları sadece Sûdî’nin eserlerinde karşılaştığımız türetimler ortaya çıkarır. İşleklilikle ilgili üçüncü terim, *tabanın kullanım sıklığı* bir ekin farklı kelimelere gelme sıklığını ifade eder. Bir ek ne kadar farklı kelimeye eklenerek yeni kelime oluşturabiliyorsa kullanımı o kadar geniştir. Diğer taraftan bir ek sınırlı kelimelere geliyorsa yeni kelimeler türetme ihtimali azalır ve bu yüzden işlek değildir. Sûdî’nin eserinde yer alan ve TS’de bulunmayan türetimlere bakıldığında bunların genellikle çok farklı kelimelere eklenebildiği, yani bu eklerin (*-AGAn, / -GAn, -ICI, -IXk vb.*) frekanslarının yüksek olduğu görülür. Bu özellik onların sözlüğe girme ihtimallerini de azaltır.

“Bir dilde hangi eklerin işlek olduğu tahminler veya sezgiler dışında başka araçlarla ölçülebilir miyiz?” sorusunun cevabı bazı kelimelerin neden sözlüklerde yer almadığıyla yakından ilgilidir. Aslında hangi eklerin işlek olduğu ekler arasındaki hiyerarşik ilişkiye bağlıdır. Yani bir ek ancak diğerine göre işlek olabilir. Bunu anlamak için sözlüklerdeki kelimeleri saymak, hangi ekin hangi kelimelerde kullanıldığını çıkarmak da çok mantıklı değildir. Çünkü dilin işlek ekleriyle yapılan kelimeler sesbilgisel ve anlamsal olarak saydam, tahmin edilebilir olduğu için sözlüklerde daha az yer alabilir. Diğer taraftan daha az saydam olan bir türetim, sözlüğe girmeye daha yakın bir aday kelimedir. Sûdî’nin işlek varsayabileceğimiz eklerle türettiği kelimeler -bu türden sözlüklere gir(e)miş türetimleri günümüzde de kolaylıkla bulabiliriz (bk. Erdem 2014)- biçimbilimsel ve anlamsal olarak saydam oldukları için doğal olarak tarihsel sözlüklerde bulunmayabilir. Sözlüklerde bulunmayan bu tür türetimler sadece Sûdî’de değil diğer birçok yazarın eserinde ortaya çıkabilir. Çünkü biçimbilgisinde işlek yeni bir türetim zihinde farkında olmadan gerçekleşir ve dinleyen/okuyan da bu yeni türetilimi oldukça doğal algılar.

Kaynaklar

- BakD = Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap). (25.12.2008).
- Banguoğlu, Tahsin (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bat = Dedes, Georgios (1996). *The Battalnama An Ottoman Turkish Frontier Epic Wondaertale*. Doktora tezi, Harvard Üniversitesi.

- BH = Canpolat, Mustafa (1965). *Behcetü'l-Hada'ik fi mevizeti'l-Hala'ik*. Basılmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- BL = Turan, Fikret (2001). *Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügati*. İstanbul: Bay Yayınevi.
- Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Demir, Nurettin (2005) “-CI/-ICI Ekleriyle Türemiş Kelimelere Katkılar” *Studia Turcologica Coviensia 10. Turks and Non-Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts*. Krakau, Polonya. s. 75-84.
- DKK = Ergin, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TDK.
- DLT-1 = Atalay, Besim (1939). *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi* c. I. Ankara: TDK.
- DLT-2 = Atalay, Besim (1940). *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi* c. I. Ankara: TDK.
- DLT-3 = Atalay, Besim (1940). *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi* c. III. Ankara: TDK.
- DLT-4 = Atalay, Besim (1986). *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi* c. IV. Ankara: TDK.
- DS-10 = *Derleme Sözlüğü 10* (2009). Ankara: TDK..
- DS-2 = *Derleme Sözlüğü 2* (2009). Ankara: TDK.
- DS-5 = *Derleme Sözlüğü 5* (2009). Ankara: TDK.
- EÇ = Dankoff, Robert; (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* (Katkılarla çev. Semih Tezcan). İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.
- Erdem, M. (2014). “Çekim ve Türetim Morfolojisi ve Sözlüklere Yansıması”; Nurettin Demir, Birsal Karakoç, Astrid Menz (eds.) *Turcology and Linguistics, Festschrift Éva Ágnes Csató Festschrift*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. s. 141-149.
- Erdem, Mevlüt (2011). “Türkçede çekim ve yapım eklerinin özellikleri ve sınırları”, *bilig* 58: 71-90.
- Eren, Hasan (1999). *Türk Dilini Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, Muharrem (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı II İndeks, Gramer*. Ankara: TDK.
- GTS = *Güncel Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (02.03.2013)
- HatEş = Çifçi, Ömer. *Fatin Davud Hatimetü'l-Eş'ar*. <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr> (Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap). (25.12.2008).
- HEV = Demir, Hivren ve Atay, Hakan. *Tacizade Cefer Çelebi, Hevesname*. <http://courses.washington.edu/otap/texts/a_heves.html>, (02.09.2008).

- HikN = Altun, Mustafa. *İbrahim İbn-i Bali'nin Hikmet-Name'si* (1b-149a). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap), (25.12.2008).
- Kanar, Mehmet (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kaya, İbrahim (2008). *Sûdî Şerh-i Divan-ı Hafız: Kelimeler- Remizler- Kavramlar*. Basılmamış Doktora tezi, Elazığ: İnönü Üniversitesi.
- Kaya, İbrahim (2013) *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız - Bosnalı Sûdî (İnceleme-Tenkitli Mehtap)* I-IV Cilt, Malatya. Özserhat Matbaacılık
- Kaya, İbrahim; Mevlüt Erdem (2010). "Türkçede -AGAn /-GAN ve -Icl Ekleri ve Sûdî Şerhindeki Kullanımları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 5/3, s. 1594-1617.
- KB = Arat, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. (İndeksi neşre haz. Kemal Eraslan, Osman F. Setkaya, Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- KBD = Ergin, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- KE = Cemiloğlu, İsmet (1994). *14. Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerine Sentaks İncelemesi*. Ankara: TDK.
- KG = Akkuş, Muzaffer (1995). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: TDK.
- KitEv = Mazioğlu, Hasibe (1974). *Kitabu Evsafı Mesacidi'ş-Şerife*. Ankara: TDK.
- KT = Ata, Aysu (2004). *Türkçe ilk Kur'an Tercümesi (Rylands Nishası)*. Ankara: TDK.
- Lieber, Rochelle (2009). *Introducing Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mansuroğlu, Mecdud (Haz.) (1958). *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- MerT = Korkmaz, Z. (1973). *Sadru'd-din Şeyhoğlu Merzuban-name Tercümesi İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- MT = Yavuz, Kamal. *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrî (Gülşen-nâme) Metin ve Aktarma*. <<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>>, (Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap), (25.12.2008).
- MudE = Yüce, Nuri (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: TDK.
- MUK = Üstünova, Kerime (2003). *Kutbe'd-dîn İznikî Mukaddime*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- MÜNŞ = Önler Zafer (1990). *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifa I Giriş-Metin*. Ankara: TDK.

- MÜŞ = Eminođlu, Hatice (2003). *Müşkil-güşa (Ta'bir-name) Dil Bilgisi-Metin-Dizin*. Basılmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi,.
- ND = Tarlan, Ali Nihat. *Necâtî Dîvânı*. <http://courses.washington.edu/otap/texts/a_necati1.html> (25.12.2008)
- NF = Ata, Aysu (1988). *Nehcü'l-Feradis III Dizin-Sözlük*. Ankara: TDK.
- NHT = Bilgin, Azmi (1996). *Nazmü'l-Hilafiyat Tercümesi*. Ankara: TDK.
- Özkan, Mustafa (2000) *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17.
- R-KE = Ata, Aysu (1997). *Nasıru'din bin Burhanü'd-din Rabguzi Kısasü'l-Enbiya Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK.
- SN = Dilçin, Cem (1991). *Süheyl ü Nevbahar*. Ankara: TDK
- Şeylan, Ali. *İbrahim İbn-i Bali'nin Hikmet-Name'si (149b-300a)*. <<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>>, (Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap), (25.12.2008).
- TezE = Yavuz, Orhan (2006). *Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi ve Dil Özellikleri*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati (A-E)*. İstanbul-Wien: Simurg.
- TİKES = Yelten, Muhammet (1998). *Tarih-İ İbni Kesir Tercümesi*. Ankara: TDK.
- TS = Dilçin, Cem (Düzenl.) (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Türkmen, Seyfullah (2006). *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri*. Basılmamış Doktora Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Uzel, İlter; Kenan Süveren (1999). *Şerefeddin Sabuncuođlu Mücerreb-name*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- von Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK.
- VusD = Taş, Hakan. *Vusûlî Dîvân*. <<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>>, (Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap), (25.12.2008).
- Yılmaz, Emine (2014). "*Ferec ba'd eş-şidde, Behcetü'l hadâyık ve Kısas-ı enbiya* Temelinde Eski Anadolu Türkçesinin Sözcüğüne Katkıları I, *Eva Agnes Csato Armağanı, Turcology and Linguistics*, eds., Nurettin Demir, Astriid Menz, Birsal Karakoç, Ankara: Hacettepe Üniversitesi yay., s. 469-479.
- Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2009). "*Kısas-ı Enbiya'dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözcüğüne Katkıları I*", *Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*. Ed. Emine Yılmaz, Süer

Eker, N. Demir. International Journal of Central Asian Studies. Volume 13. s. 495-517. South Korea.

Yılmaz, Emine, Nurettin Demir (2010). "Kısa-ı Enbiya'dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözcüklerine Katkıları II", *Studies on the Turkic World. Festschrift in Honour of Stanisław Stachowski*. edited by E. Mançzak-Wohlfeld and B. Podolak, Kraków: Jagiellonian University. s. 215–226.

Yılmaz, Emine; Nurettin Demir (2013). "Kısa-ı Enbiya'dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözcüklerine Katkıları III", *DTCF, Türkoloji Dergisi*. 19-1, 2012: 159-168.

Zülfe, Ömer. *Hecrî Dîvân*. <<http://ekitap.kulturuzm.gov.tr>>, (Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap), (25.12.2008).

Zülfikar, Hamza (2010). "-agan (-ağan), -egen (-eğen) Ekinin Türkçedeki İşlevi", *Turkish Studies* Vol. 5/1, s. 42-56.